

At the beginning of the uprising, the weakness of medical service was remarkable, but it was improved systematically and rapidly at the end of the summer 1941. In the winter 1941, and in the spring 1942, there were better conditions for the organized medical service in detachments and for the formation of the so-called regular hospitals in the vicinity of front, as well as for those in the rear of the free territory which served both for the army and for the civil population.

The reconstruction of the medical service after the return of bigger military units in the summer and the autumn 1943, made it possible to form a well organized medical service in brigades, divisions and in the second corps. The civil health service was organized, too, and it cooperated closely with the military medical service until the liberation in 1945.

VALVASOROVI MEDICINSKI ZAPISI U DJELU »DIE EHRE DES HERZOGTHUMS CRAIN«

Ante ŠKROBONJA

Djelo Janeza Vajkarda Valvasora »Slava Vojvodstva Kranjske« po svom opsegu i značenju predstavlja jedan od najdragocijenijih bisera slovenske kulture. To je najcijelovitija slika Kranjske do tog vremena, mozaik dragocijenih povijesnih, zemljopisnih i etnografskih podataka, djelo koje ne može mimoići niti jedan povijesničar bilo kojeg dijela slovenske povijesti.

Janez Vajkard Valvasor je rođen u Ljubljani 1641. godine. Tu stiče osnovnu naobrazbu i završava isusovačku gimnaziju. Po običaju tadašnjih plemića daljnja nova saznanja i životna iskustva stiče na putovanjima po Evropi u vojničkoj službi. Najprije putuje u Njemačku, zatim dolazi u Senj, gdje se stavlja na uslugu grofu Nikoli Zrinskom, te se pod njegovim vodstvom bori protiv Turaka. Nakon toga ponovo putuje: Njemačka, Švicarska, Italija, Francuska, Sjeverna Afrika. Po povratku kupuje grad Bogenšpek kraj Litije, te tu osniva dom i obitelj. Istovremeno započinje sa sređivanjem ogromnog znanstvenog i umjetničkog materijala kojeg je sabrao na putovanjima. To je fundus od 10.000 knjiga, zbirka umjetnina, rukopisa, grafike, novca itd. Okuplja pisce, slikare, grafičare s raznih strana Evrope. Otvara bakrorezačku radionicu i tiskaru. Sav taj ogroman trud i novčana ulaganja bili su opravdani jednom jedinom željom: stvaranjem jedinstvenog povijesno-zemljopisno-etnografskog djela u kome bi prikazao Kranjsku do toga vremena. U razdoblju od 1679. do 1681. izlaze prva djela koja će poslužiti kao priprema glavnom djelu (Topographia ductus Carolinae modernae, Ovidijeve Metamorfoze, Topographia archieductus Carinthiae modernae i Teatrum mortis humanae tripartitum). Uz to mnogo putuje Kranjskom i dijelom Hrvatske, te marljivo bilježi i proučava znamenitosti. Na osnovu jedne od tih studija (Znamenitosti Cerkniškog jezera) Valvasora primaju 1687. u Royal Society. Obrisu velikog djela su sve jasniji, ali i troškovi rastu, pa je Valvasor prisiljen na postepenu rasprodaju imetka. Na kraju je bio prisiljen napustiti i dvorac Bogenšpek i preseliti se u Krško, gdje 1693. i umire.

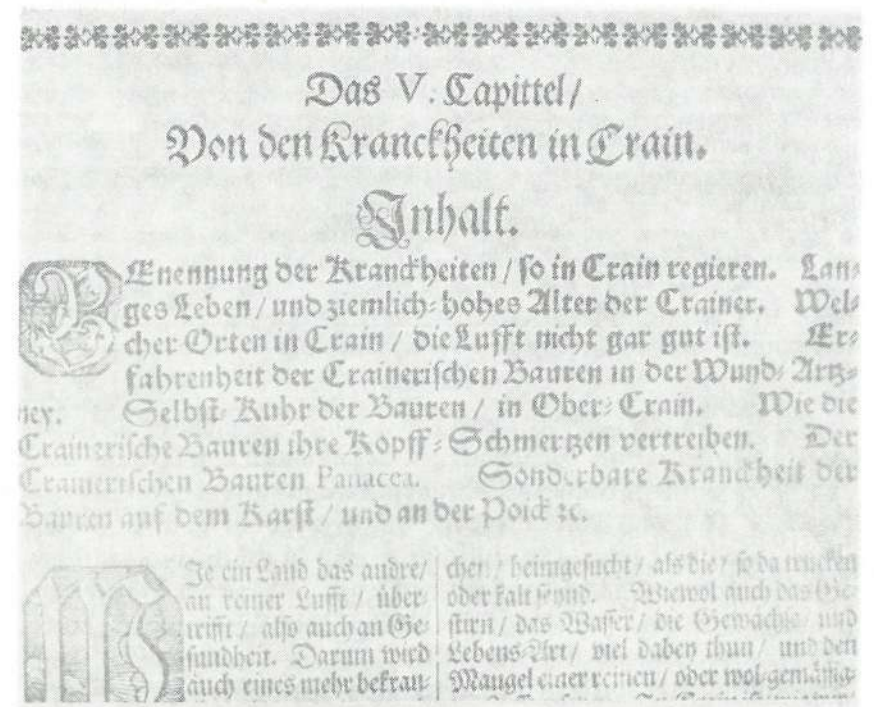
Životni trud ipak nije bio uzaludan. Okrunjen je 1687. toliko čekanim djelom. Te godine mu izlazi u Nürnberg-u »Slava Vojvodstva Kranjske«. Djelo je pisano na njemačkom jeziku, a samo su pojedini citati na latinskom. U četiri knjige na 3.523 strane Valvasor predstavlja dobar dio današnje Slovenije i dijela Hrvatske. Djelo obiluje mnoštvom dragoci-

Slika 1. — Prve stranice »Slave Vojvodstva Kranjske«

jenih podataka, izvanrednim slikama pojedinih gradova, utvrda, nošnji, prikaza iz pučkog života, te zemljopisnim kartama. Kao takav, dakle polihistorik, geograf i etnograf, Valvasor je dosada najčešće i obrađivan. Razumljivo je da tako opsežno djelo mora sadržavati i izvjesna medicinska zapažanja, te bi bilo vrijedno u daljnjem tekstu barem ukazati na njih.

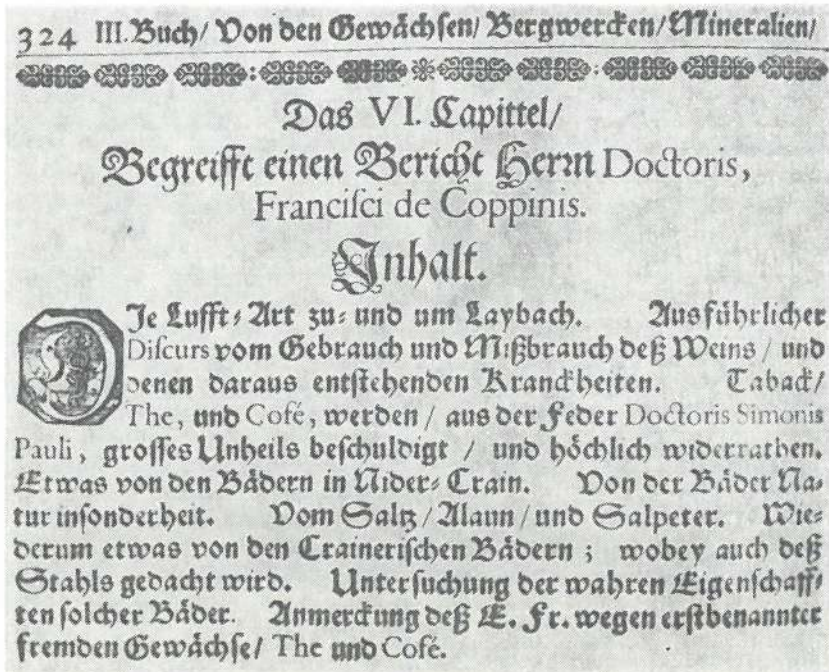
Opisujući, dakle, ljude svojega vremena, Valvasor posebno ističe njihove običaje u vezi s rađanjem, ženidbom i smrću. Često naglašava zdrav izgled ljudi i povezuje ga sa svježim zrakom i bistrom vodom. Navodi izvore i zdence s kojih uživaju vodu. Povremeno spominje i pokoju bolest i čudna stanja izazvana njemu često nepoznatim uzrocima. Posebno je impresioniran ljekovitim biljkama, vračanjima i čudotvornim izlječenjima. Pristupa im više iz obične znatiželje nego iz znanstvenih pobuda, pa su onda i objašnjenja pomalo naivna, ili temeljena na alkemijskim predodžbama. Svi su ti zapisi gotovo usputni. Samo se je u nekoliko

Slika 2. — Peto poglavlje treće knjige — O bolestima u Kranjskoj.

navrata zadržao dulje na čisto medicinskoj tematici. Primjer za to je peto poglavlje treće knjige koje je posvećeno općenito bolestima u Kranjskoj. Spominje samo neke od najznačajnijih: febrilna stanja, tuberkulozu, epilepsiju i općenito slabosti i poteškoće. Ipak, ljudi doživljavaju duboku starost (60, 70 i 80 godina nije nikakva rijetkost), te kaže da je posvuda »dosta sijedih vlasi«, te da stogodišnjaci nisu nikakva rijetkost. O pomoru dojenčadi i djece ne govori ništa, ali spominje da se svake godine ipak napuni više kolijevki nego grobova. Govoreći dalje o pučkoj medicini hvali kranjske seljake koji ne priuščuju liječnicima velike zarade, jer se sami uspješno liječe. Odlično poznaju ljekovito bilje i korijenje, a mnogi su uz to i odlični ranarnici i vidari. Prijelomi ne predstavljaju neke veće probleme zahvaljujući kolomazu, smoli i prešanom korijenju koje međusobno miješaju, time namažu mjesto nad prijelomom i dobro previju. Ako se neko slabo osjeća ili mu »nešto nedostaje«, za to je najbolji lijek ocat i ulje. Nasuprot njima, gradski galenci upotrebljavaju dobro nam znane biljne pripravke: Radix et herba Rhodiae protiv vrućine i glavobolje, Radix reptilis dulcis, Lunaria minor, Sanicula flore luteo i sl. Na koncu tog poglavlja Valvasor opisuje jednu čudnu bolest na Krasu, Pavki i u Vipavskoj dolini. Bolest započinje sa svrbežom na prsima, leđima, te po rukama i nogama. Naglo se zatim po-

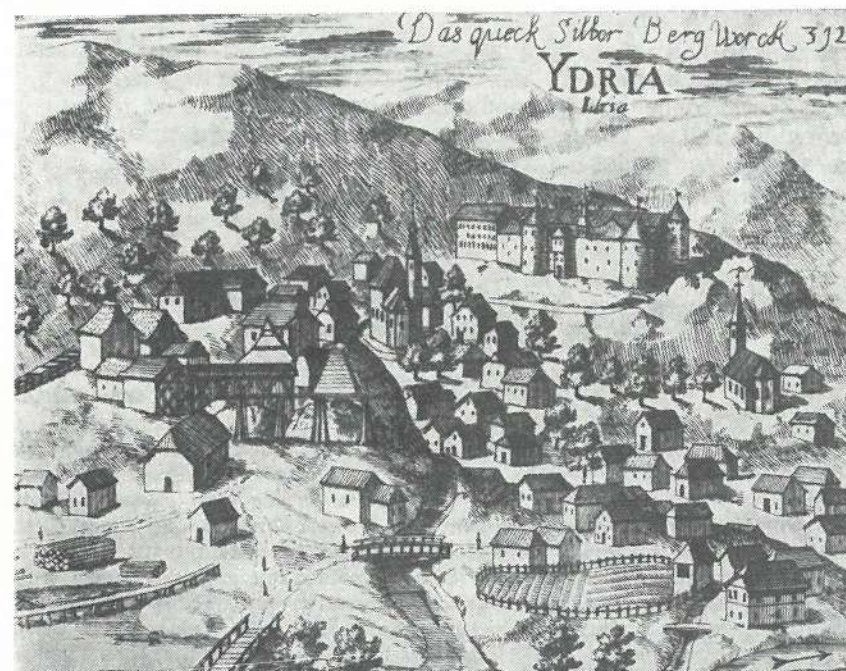
javljuju poput leće velike crvene pjegje. Ako se dobro natrljaju češnjakom, nestaju. U protivnom čovjek umre za dva-tri dana. Liječnici tu bolest nazivaju Petechiae malignae. U drugim krajevima tu bolest ne poznaju.

Slika 3. — Valvasorov predgovor studiji dr Francesca de Coppinis-a

U šestom poglavlju iste knjige nalazi se na latinskom jeziku tiskan izvještaj ljubljanskog liječnika dr Francesca de Coppinis-a, uz kratak Valvasorov predgovor. Studija je pisana za tadašnje vrijeme jednostavnim jezikom, jer je bila namijenjena pučanstvu s namjerom da ukaže na bolest, njene uzroke i mogućnosti spriječavanja bolesti. Govoreći najprije o prilikama u Ljubljani dr Coppinis najprije uočava karakterističan vlažan zrak i česte magle. Uzrok tome je močvarno tlo i rijeka koja polako protječe kroz mjesto. Začudo, ta magla i nije tako štetna, jer ju razređuje dim i toplina ljubljanskih ognjišta. U daljnjem poglavlju dr Coppinis se osvrće na upotrebu i zloupotrebu vina. Umjerenе količine krijepe srce i životne sile, te utvrđuju udove i mišiće. Na žalost, kratak je put do zloupotrebe i pijanstva koje autor vrlo živo opisuje. Na koncu zaključuje da zagrijavajuće vino dnevno dokonča više života nego hladno željezo. Dakle, jedan od prvih pisanih dokumenata od pred tristo godina, a koji je i danas jednako aktualan. U narednom poglavlju autor se najstrožije okomljuje na sve veće uživanje novih pića: kave i čaja, te duhana koji poput pošasti osvajaju novotarija željnu Evropu, pa su tako dospjele i u naše krajeve. Iz daljnjeg teksta je

ipak vidljivo da je epidemija u našim krajevima tek u začetku, te da autor nije imao gotovo nikakvih vlastitih iskustava. Time se je autor samo priključio izvjesnim krugovima u Evropi koji su iz najrazličitijih razloga napadali te novosti. Da je tome tako, dokazuje činjenica što dr Coppinis svoja razmatranja temelji na tvrdnjama izvjesnog slavnog i učenog njemačkog Danca doktora Simona Paulija. Prema njemu, spomenuta pića iz muževnih ljudi prave babe, te utječu ne samo na tijelo, već i na dušu. Glavni učinak bi bilo nekakvo isušenje cijeloga organizma pod utjecajem sumpora koji se oslobađa pri pripravljanju tih napitaka. Najviše pak strada muško sjeme koje nemalo za tim postaje neplodno. Kao dokaz tome spominje Perzijance i Kineze koji su navodno zbog prevelikog uživanja kave odnosno čaja toliko suhi da nemaju niti sline u ustima. Sličnim argumentima napada i duhan, pa čak i čokoladu. Koliko god se takav način zdravstvenog prosvjećivanja danas čini smiješnim, ostaje ono bitno: svako pretjerano uživanje ostavlja i svoje posljedice. U naredna tri poglavlja dr Coppinis piše o topicama u Kranjskoj. Dalje ukazuje na potrebu podrobnije kemijske analize, te i sam daje izvjesna zapažanja. Mada Valvasor vrlo podrobno opisuje gotovo sva mjesta i utvrde današnje Slovenije i dijela Hrvatske, vrlo rijetko, a tada površno spominje zdravstveno-socijalne ustanove i zdravstvene radnike. U Novom Mestu navodi tri ljekarne i tri liječnika, u Ljubljani dva hospicija, a za Rijeku kaže da je u to vrijeme bila poznata po dobrim glazbenicima i liječnicima (vjerovatno misli na znanog riječkog kirurga Genovu). U par navrata navodi epidemije kuge i njihove posljedice (Novo Mesto 1578. g., 1625. i 1648. i Ljubljana 1006. g., 1529. i 1599. g.).

Slika 4. — Idrija

Posebnije pažnje su vrijedni zapisi iz Idrije koja je u to vrijeme imala već dvjesto godina star rudnik žive. Uz uobičajne povijesne i zemljopisne podatke Valvasor se posebno zaustavlja na poslanici Gualterija Popeja iz Mletaka engleskom liječniku dr Johnu Wilkinsonu. Po Valvasoru, to je najljepši i najcjelovitiji njemu znan prikaz Idrije, te ga zato gotovo u cjelini citira. Promatrajući mještane i rudare dr Popei uočava i saznaje kolike tragove ostavlja živa na ljudima. Posebno opisuje znakove akutnog trovanja živom, a posebno znakove kroničnog merkurijalizma. Tako, na primjer, ako rudar nenadno dođe u dodir s većom količinom žive, ona vrlo brzo prodire u tijelo, te se uskoro pojavljuju i prvi znaci općeg trovanja. Uskoro nastupa kriza s treskavicom, gubitkom svijesti i rapidnim slabljenjem. Mnogi i umru. Prežive li, ostaju trajno nesposobni za bilo kakav rad. Prosjački štap je jedino što im ostaje. Takvih nesretnika ima dosta kako u samom mjestu tako i u okolini. Mještani i seljaci im daju hranu da bi preživjeli, i to je sve. Dakle, s jedne strane solidarnost malih ljudi, a s druge apsolutna nebriga vlasnika rudnika. Rad rudara je izuzetno naporan. Radi se gotovo cijeli dan. Međutim, u jami uspiju pojedinci ostati najviše 6 sati. Rade i žene, pa i djeca, ali samo vani. Nakon kratkog vremena svi postanu nekako patinasti, osuše se i počinju poboljšavati i uskoro umiru od sušice. Pojedinci se i adaptiraju, ali ne za dugo. Navodi primjer rudara koji je bio toliko prožet živom da bi komadić mijedi ili bakra koji bi metnuo u usta ili samo uzeo u ruke uskoro postao poput srebra bijel. Začuduje ga činjenica da uza sve to ljudi ipak imaju bijele zube, a ne crne, kao što je to u Evropi slučaj s bolesnicima od francuske bolesti koji se liječe živom. Živa ne bi trebalo da bude glavni uzrok pocrnijelih zuba u luetičara.

Na kraju, kao zaključak: Valvasorovi su medicinski zapisi ipak usputni, a mnogo puta i površni. To još uvijek ne smije značiti i prijekor. Treba imati na umu opće stanje medicine i medicinske misli toga vremena, te činjenicu da se Valvasor izričito medicinom nije nikada ni bavio. S tog stanovišta gledani prikazani zapisi postaju još jedan poen više Valvasorovo polihistoričnosti i eruditivnosti uopće.

MEDICAL NOTES MADE BY VALVASOR IN HIS WORK
»DIE EHRE DES HERZOGTHUMS CRAIN«

Ante SKROBONJA

In his most famous work: »Die Ehre des Herzogthums Crain«, Johan Weikhard-Valvasor (1641—1693) was, in the first place, geographer and polyhistorian of Kranjska of that time, and as such he was studied by other authors. In the most cases, a historian of medicine will find some interesting details only between lines in one paper. Describing regions and people of his time, Valvasor points out their customs with regard to bearing a child, marriage and death. Very often he points out a healthy look of people, as well as diseases and conditions caused by causes mostly unknown to him. He especially underlines the role of fresh air, clear water, wells and springs. He treated medicinal herbs, sorceries and magical healings more out of curiosity, than from scientific point of view. Explanations are whether naive, or based upon the alchemic ideas.

Only a few times he paid more attention to medical problems. So, the fifth chapter of his book deals with diseases in general. He cites the most common diseases, folk treatment, and he especially commends folk healers. In the sixth chapter, he cites a physician Francisco Coppinis' report on air in Ljubljana, noxious firs, and on consumption and misuse of wine. He severely attacks a great consumption of coffee, tobacco and tea. He commends and recommends some Slovenian thermal springs. Very rarely and superficially Valvasor describes health institutions, although he writes on almost all places in Slovenia and a part of Croatia with many details. He mentions three pharmacies and three physicians in Novo Mesto, and two hospitals in Ljubljana. Valvasor also mentions the influence of mercury as on miners, so on other population in Idria. A few times he spoke about plague epidemics (Novo Mesto in 1578, 1625, 1648, and in Ljubljana in 1006, 1579 and 1599).

Although these observations are causal and superficial, they, however, mean a valuable contribution in giving light to the medical past of Slovenian people.